

ЧАСТИНА ІІІ

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

УДК 323.2:327.8

Богданович І.І.

БАГАТОВЕКТОРНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

У статті розглядається стан та специфіка розвитку Республіки Білорусь у проміжку 1991–2005 рр. крізь призму категорії «багатовекторність». Досліджено основні програмні документи країни, відповідно до яких здійснювався соціально-економічний розвиток білоруської держави. Проаналізовано стан співпраці Білорусії в даний період як з Європейським Союзом, так і з Російською Федерацією. Вказано на позитивні та негативні наслідки такої співпраці для РБ.

Ключові слова: Республіка Білорусь, соціально-економічний розвиток, багатовекторна політика, Європейський Союз, Російська Федерація, Союзна держава Білорусії та Росії.

Богданович І.І. Многовекторная парадигма развития Республики Беларусь

В статье рассматривается состояние и специфика развития Республики Беларусь в промежутке 1991–2005 гг. сквозь призму категории «многовекторность». Исследованы основные программные документы страны, в соответствии с которыми осуществлялось социально-экономическое развитие белорусского государства. Проанализировано состояние сотрудничества Белоруссии в данный период как с Европейским Союзом, так и с

Российской Федерацией. Указано на положительные и отрицательные последствия такого сотрудничества для РБ.

Ключевые слова: Республика Беларусь, социально-экономическое развитие, многовекторная политика, Европейский Союз, Российская Федерация, Союзное государство Белоруссии и России.

Bohdanovych I. Multi-vector development paradigm of the Republic of Belarus

The article examines the state and specifics of the development of the Republic of Belarus in the period 1991–2005 through the prism of the category «multi-vector». The main program documents of the country, according to which the socio-economic development of the Belarusian State was carried out, are studied. The article analyzes the state of cooperation between Belarus and the Russian Federation during this period. The positive and negative consequences of such cooperation for the Republic of Belarus are indicated.

Keywords: Republic of Belarus, socio-economic development, multi-vector policy, European Union, Russian Federation, Union state of Belarus and Russia.

У 2020 р. розвиток міжнародних відносин характеризувався особливою турбулентністю. На фоні глобальної епідемії COVID-19 з її неминуче кризовим впливом на світову економіку загострилась низка протиріч економічного, соціального, політичного та безпекового характеру. Не обійшло це стороною і пострадянський простір. Тому питання дослідження цивілізаційних, геополітичних та соціально-економічних аспектів розвитку пострадянських країн у період 1991–2005 рр. має для України не лише теоретичне, але і прикладне значення. Якщо ж акцентувати увагу на Республіці Білорусь, де після президентських виборів 2020 р. загострилась як внутріполітична ситуація, так і відносини із зарубіжними партнерами, включаючи Україну, то дослідження зазначеного періоду набуває особливої потреби. Це необхідно для розуміння стратегії розвитку сусідньої держави, її поведінки у внутрішніх

справах та у зовнішній політиці, взаємодії з партнерами, до яких належить і Україна.

У контексті багатовекторної парадигми розвитку Білорусі доцільно виокремити ряд напрямків, дослідження за якими проводились до даного часу. Так, різноманітні аспекти багатосторонніх контактів Білорусії, особливо питання її взаємовідносин з провідними міжнародними організаціями у своїх роботах піднімали М. Байгот, П. Байков, О. Валіон, А. Дайнеко, А. Розанов, А. Садовська, А. Сичов, В. Снапковський, А. Томський, А. Хацкевич . та інші.

Дослідження стану та перспектив міждержавного співробітництва з іншими країнами розглядалось в працях таких авторів як Л. Корольонок, С. Лашкевич, Т. Манцевич, А. Парканський, А. Русакович, М. Стрелец, В. Шадузький.

Попри наявність значного ряду публікацій, присвячених питанням історичного та соціально-економічного розвитку білоруської держави, малорозкритим залишається проблематика оцінки використання багатовекторності у розвитку Білорусі в системі міжнародних відносин.

Розпад СРСР та виникнення на його теренах нових країн, крім старту розбудови національних держав, поставили перед їх керівництвом велику кількість питань. В числі проблем, які вимагали розв'язання, насамперед були: вибір оптимальної економічної моделі, формування правової системи, визначення власного місця у системі міжнародних відносин та чимало інших. Для більшості пострадянських країн необхідним також було подолання кризи, що виникла внаслідок втрати різнопланових горизонтальних та вертикальних зв'язків, які формувались до того впродовж десятиліть. Не стала винятком і Білорусь.

Так, за даними Комісії ООН з торгівлі та розвитку, білоруський ВВП в перші роки існування країни доволі істотно знизився: якщо в 1992 р. він складав 18,3 млрд дол. США, то в 1995 р. – 14,3 млрд дол. США, тобто за три роки економіка країни впала майже на чверть. Якщо додати динаміку річного індексу інфляції: 1190% в 1993 р., 2221% в 1994 р. та 709% в 1995 р. [1], стає зрозуміло, що Білорусія стикнулася із справжньою економічною катастрофою, яку необхідно було максимально швидко вирішувати.

Для подолання кризи та виходу на сталий економічний розвиток, білоруський уряд прийняв Програму нагальних заходів по виведенню економіки з кризи. Основними її завданнями було досягнення фінансової стабілізації та зміцнення національної валюти. Згідно цієї програми було реалізовано заходи жорсткої фінансової та грошово-кредитної політики, скорочено бюджетний дефіцит та обмежено пільгове кредитування.

Така політика дозволила виконати головне поставлене завдання по зниженню рівня інфляції, який вже в 1996 р. склав 52,6%. Звісно, таке значення не можна було визнати задовільним, але в порівнянні з попередніми чотирма роками це було істотне досягнення. Разом з тим очевидним є той факт, що така динаміка економічних процесів проявилась у формі поглиблення спаду виробництва, згорання інвестиційної активності, загального зниження добробуту населення.

Перші відносно позитивні результати почали приходити в другій половині 90-х рр. ХХ ст., хоча говорити про істотні позитивні зрушення тут не доводиться.

Важливим з точки зору внутрішнього розвитку держави було прийняття такого документу, як Програма соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 рр.,

що стала своєрідним п'ятирічним планом для країни. В зазначеній Програмі було визначено ряд пріоритетів у розбудові Білорусії, основними з яких було названо три: 1) зростання виробництва продовольчих товарів, як основи безпеки держави; 2) активізація житлового будівництва; 3) зростання обсягів експорту. В подальшому практика використання багаторічних індикативних планів була взята урядовими структурами Білорусії на постійне використання. Необхідно відзначити, що зазначені пріоритети і по сьогоднішній день закладаються у нові версії відповідних документів.

Соціально-економічні перетворення щодо створення нової економічної моделі, відповідно до Основних напрямів соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на 1996–2000 рр., повинні були [2, с.3-4]:

- здійснити правове забезпечення комплексу ринкових перетворень;
- здійснити поетапну лібералізацію всіх форм економічної діяльності;
- реформувати систему розподільчих відносин;
- створити систему сильного соціального захисту;
- забезпечити єдиний і рівний підхід до всіх форм власності;
- створити конкурентне середовище;
- побудувати міцну фінансову і грошово-кредитну систему;
- забезпечити передумови прискореного технічного розвитку виробництва на основі використання власного технічного потенціалу і імпорту високих технологій;
- удосконалити механізм залучення в економіку країни внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- здійснити глибоку реструктуризацію і комерціалізацію державних підприємств.

Програму соціально-економічних перетворень на 1996–2000 рр. у цілому було виконано. На першому її етапі вдалося зупинити тенденції зниження обсягів ВВП, створити механізми стимулювання підприємницької діяльності, активізації розвитку малого і середнього бізнесу, створення умов для залучення приватного капіталу та заохочення до вкладення в білоруську економіку іноземного капіталу. Одночасно було укріплено національну валюту і сповільнено темпи інфляції до 0,5-1,5% на місяць. Завдяки зменшенню податкового тиску покращився фінансовий стан підприємств, вдалося подолати кризу неплатежів, забезпечити захист національних виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках. Все це дозволило зупинити падіння життєвого рівня населення.

На другому етапі реалізації програми перетворень було стабілізовано щорічний приріст ВВП на рівні не нижче 5%, відбулося розширення ринків збуту білоруської продукції, у першу чергу, за рахунок покращення її якості, підвищення конкурентоспроможності та інноваційного розвитку пріоритетних галузей економіки. Результатом зазначених процесів стало зростання життєвого рівня населення країни.

В другій половині 1990-х держава активно вдавалась до інструментів та механізмів, спрямованих на стимулювання економічного зростання. Серед них були пряма бюджетна підтримка та пільгове кредитування стратегічних галузей економіки, а також потенційно перспективних інвестиційних проектів. Їм же надавались значні податкові пільги.

В цей час проводилась комплексна внутрішня та зовнішня політика, метою якої було досягнення не тільки економічної стабілізації із виходом на подальше зростання, але і реалізація заходів по формуванню необхідних параметрів соціального забезпечення населення.

Достатньо неоднозначним рішенням з точки зору зарубіжних фахівців стало використання в Республіці Білорусь адміністративних прийомів та методів управління. Як неодноразово говорилось в іноземних виданнях, білоруська влада намагалась повернутись до командно-адміністративної економіки. При цьому не вважаємо можливим погодитись із такою позицією, оскільки, як показує досвід багатьох країн світу в ХХ та на початку ХХІ ст., в кризових умовах «вільна рука ринку» є неспроможною самостійно подолати всі негативні явища та тенденції, не порушивши при цьому життєві інтереси країни, її економічну незалежність та перспективи.

В такій ситуації велике значення для Білорусі відіграла підтримка з боку країн-партнерів по Співдружності незалежних держав, основним із яких стала Російська Федерація. З даною країною Білорусь пов'язана цілим рядом інтеграційних проєктів, серед яких Митний союз, Організація договору з колективної безпеки, Європейський (згодом Євразійський) економічний простір, а також Союзна Держава Республіки Білорусь та Російської Федерації. Так, наприкінці 90-х рр. ХХ ст. на частку РФ припадало близько 60% білоруського зовнішньоторговельного обороту. Це забезпечувало стабільний доступ білоруських товарів на ринки Росії, з одночасним доступом до відносно дешевих російських енергоносіїв та капіталу.

У міжнародних відносинах Білорусь робила декілька спроб диверсифікувати свої зарубіжні контакти та перейти до практики багатовекторної політики. Проте в період, який ми розглядаємо у даній статті, зробити це з високим рівнем ефективності, на нашу думку, не вдалося. Розглянемо даний аспект реалізації білоруською державою зовнішніх зносин детальніше.

У ряді випадків країна може розвивати партнерські відносини не тільки з найближчими сусідами, але і претендувати на

роль транзитного вузла на перетині товарних та фінансових потоків, а також на місію регіонального центру стабільності та безпеки. Реалізація подібної зовнішньої та зовнішньоекономічної політики вимагає побудови її на засадах багатовекторності, яка передбачає розвиток збалансованих конструктивних відносин з партнерами з різних регіонів світу. При розбудові зовнішніх відносин на таких засадах Білорусь в особі її повноважних представників керується принципами прагматизму, послідовності, взаємної поваги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи та відмови від будь-яких форм тиску чи примусу.

Дотримуючись єдиних підходів у розвитку контактів із своїми зарубіжними партнерами, в той же час Білорусь концентрує зусилля на найбільш важливих та перспективних напрямках. На Сході до них належать: по-перше, держави-сусіди, що раніше разом з Білоруссю були членами СРСР (ключова роль тут належить Російській Федерації з якою навіть укладемо Угоду про створення Союзної держави); по-друге, Китайська Народна Республіка, Індія, Туреччина як потужні держави Азії; по-третє, країни арабського світу.

Найважливішими партнерами Республіки Білорусь на Заході є Європейський Союз як цілісна міжнародна організація, окремі його країни-члени, а також Сполучені Штати Америки.

Не вдаючись у труднощі, які виникли в реалізації багатовекторної парадигми розвитку Республіки Білорусь у 2020 р., відзначимо, що певні проблеми у її реалізації мали місце і в минулому. Так, після проголошення незалежності, Білорусією було задекларовано, що її стратегічними та пріоритетними партнерами є, з одного боку, Російська Федерація та утворена за її участю СНД, а з іншого, країни Західної Європи і в цілому Європейський Союз як об'єднання найбільш потужних

в економічному та політичному плані держав. У 1995 р. було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Республікою Білорусь та ЄС. Вона була ратифікована парламентами Білорусі та ряду країн Європи.

Проте саме в даний часовий період відносини між ними зазнали відчутного охолодження. Підставою послужили зміни в білоруському законодавстві, на які представники Євросоюзу відреагували вкрай неконструктивно: вони відмовились визнавати результати виборів парламенту та президента Республіки Білорусь, які відбулись незабаром після цього. Метою таких кроків було бажання зберегти вплив на політичний курс Білорусі в напрямку «одновекторності». Первинним наслідком такої політики стало припинення співпраці між Білорусією та Радою Європи, сповільнення політичного діалогу з ЄС та послабленням інтеграційної активності на даному напрямку.

Кінцевим результатом політичного тиску, на думку представників європейських установ, повинно було стати залучення Білорусії в поле геополітичного впливу ЄС з одночасним подальшим послабленням впливу Росії. На нашу думку, застосований зовнішньополітичний інструментарій у вигляді санкцій та прямого тиску виявився вкрай неефективним. Більше того, їх контрпродуктивний характер, *по-перше*, на період більше ніж 10 років істотно загальмував діалог Євросоюзу з Білорусією, завдавши при цьому значної шкоди не лише політичному, але і соціально-економічному партнерству між сторонами, *по-друге*, підштовхнув білоруську владу шукати виходи з ізоляції шляхом активізації відносин із партнерами по інших векторах зовнішніх відносин. Основною альтернативою була Росія з якою було запущено проект інтеграції під назвою Союзна держава Білорусії та Росії. На неї було покладено забезпечення трансформації відносин між ними у фор-

мат об'єднання конфедеративного характеру. Очевидно, що за такого стану справ про можливі дії, спрямовані на євроінтеграцію Білорусії мова вже йшла. Вважаємо, що чи не головною причиною цього можна вважати ізоляціоністський формат поведінки, застосований в свій час відносно неї з боку Європейського Союзу.

Процес формування Союзної держави Білорусії та Росії відбувався впродовж декількох років, починаючи з 1995 р. Саме тоді в Мінську було підписано Угоду про дружбу, добросусідство та співробітництво між Російською Федерацією та Республікою Білорусь [3]. В квітні 1996 р. було підписано Угоду про утворення Співдружності Росії та Білорусі [4]. Стаття 1 зазначеного документу вела мову про те, що «Сторони вирішили на добровільній основі утворити глибоко інтегровану політично та економічно Співдружність Росії та Білорусі з метою об'єднання матеріального та інтелектуального потенціалів своїх держав для підйому економіки, створення рівних умов підвищення рівня життя народів та духовного розвитку особистості» [4].

У подальшому в квітні 1996 р. голови парламентів обох держав підписали угоду про Парламентські збори, які б об'єднували депутатів РФ та РБ, надавали б їм трибуну для спільних дискусій та можливості розробки стандартів законодавчих актів з метою подальшої імплементації в національне законодавство обох держав.

Наростаюче бажання керівництва обох країн до поглиблення партнерських відносин трансформувалось у підписання в 1997 р. нової Угоди [5], яка перетворювала Співдружність Росії та Білорусі на Союз цих держав. Необхідно відзначити, що положення документу, крім політичних та економічних питань, включали пункти про співпрацю у таких сферах, як право, бо-

ротьба з криміналітетом, національна безпека та оборона. В травні 1997 р. було підписано Статут Союзу Білорусі та Росії, згідно якого було утворено Вищу раду та Виконавчий комітет Союзу, а Парламентські збори Співдружності трансформовані в Парламентські збори Союзу.

Впродовж 1997–1998 рр. було сформовано виконавчі органи Союзу, спільний бюджет, здійснено розробку та реалізацію перших союзних програм, утворені Прикордонний та Митний комітети, Комітет з питань безпеки.

Наступним кроком в розвитку даної співпраці стало перетворення партнерських відносин між країнами на «де-юре» конфедеративну модель подальшої співпраці. У грудні 1999 р. була підписана Угода про створення Союзної держави, а також прийнята Програма дій Республіки Білорусь та Російської Федерації з реалізації положень Угоди про створення Союзної держави. Процес ратифікації національними парламентами завершено на початку 2000 р., після чого Угода набула юридичної сили.

Одним із найважливіших стратегічних документів, прийнятих впродовж 1991–2005 рр., які визначили подальший розвиток білоруської держави, стала «Національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020 року» (схвалена Національною комісією з питань сталого розвитку Республіки Білорусь 6 травня 2004 р.). Її прийняття обумовлювалось необхідністю врахування змін в Білорусії та за її межами, які відбулись на межі ХХ–ХХІ ст., а також появою важливих нових програмних документів на міжнародному рівні (серед них, наприклад, Декларація тисячоліття ООН від 08.09.2000 р., Політична декларація і План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р. тощо). Значну увагу в

документі було приділено подальшій реалізації «Порядку денного на XXI століття», гармонізації соціального, економічного і екологічного розвитку як рівноцінних взаємодоповнюючих складових в єдиному збалансованому комплексі «людина – навколишнє середовище – економіка».

Основою Національної стратегії було визначено подальшу еволюцію моделі сталого розвитку держави. Вона ґрунтується на науковій парадигмі соціальної еволюції в екосумісній формі, з урахуванням сукупності принципів і вимог до структури економіки з метою збалансованого соціально орієнтованого, економічного ефективного і екологозахисного розвитку країни [6, с.10-11]. У практичному, прикладному плані білоруська модель сталого розвитку – це спосіб організації і функціонування суспільства, держави, економіки на принципах стійкості, що забезпечують попередження і нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ключове значення у виробленні та реалізації Стратегії мають фундаментальні підвалини суспільства і держави, що створюють принципіві рамки світоглядного, ідеологічного, політичного, соціально-економічного характеру для всіх аспектів існування й розвитку людини, сім'ї, суспільства та держави. Серед них домінуючу роль у створенні майбутньої соціально-політичної системи, нового економічного укладу, утвердження цінностей і принципів сталого розвитку відіграють: побудова і розвиток унітарної демократичної соціальної правової держави; формування сучасного громадянського суспільства; побудова соціально орієнтованої ринкової економіки.

Характерними рисами білоруської моделі сталого розвитку на сучасному етапі є наступні:

- сильна і ефективна державна влада;

– рівність різних форм власності, в основі якої головний критерій розвитку економіки – ефективність ведення господарства;

– багатовекторність зовнішньоекономічної політики як важливий принцип адекватного розвитку країни в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків;

– активізація інтеграційних процесів, передусім, економічних з країнами Євросоюзу, СНД і Росією;

– ефективна соціальна політика держави, вкладення коштів в охорону здоров'я, освіту, професійний і культурний розвиток особи, адресна соціальна допомога.

У міжнародних відносинах за період 2000–2005 рр. значних змін відносно 1995–1999 рр. не відбувалось, оскільки країни Заходу продовжували чинити тиск на Білорусь, в той час як РФ просувала ідею поглиблення існуючої інтеграції, а інші країни СНД та основні держави Азії працювали з РБ на засадах взаємовигідної економічної співпраці.

Крім того, після невизнання президентських та парламентських виборів в Білорусії кінця 1990-х рр., даний курс було продовжено Заходом і після виборів у 2001 р. Незважаючи на те, що за підсумками голосування 75,65% виборців віддали голоси за чинного главу держави О. Лукашенка, Євросоюз та США заявили, що не визнають результатів виборів. При цьому дане «невизнання» позначилось лише на зовнішніх зносинах Республіки Білорусь із зазначеними країнами, ніяк не вплинувши на внутрішню політику держави.

Додаткову негативну реакцію Заходу викликав референдум 2004 р. Так, згідно до чинної на той момент Конституції Республіки Білорусь одна людина могла обиратись на пост глави держави не більше двох термінів, тобто О. Лукашенко повинен би був передати пост своєму наступнику не пізніше 2006 року.

Проте 7 вересня 2004 р. в країні одночасно із парламентськими виборами було проведено референдум, за результатами якого обмеження щодо максимум двох термінів на посаді для О. Лукашенка було усунуте (за – 88%).

Тільки після 2012 р. у відносинах між Білоруссю і країнами Заходу намітилось певне «потепління», яке тривало до 2020 р. Саме тоді в РБ відбулись чергові президентські вибори, після яких наступила нова фаза «охолодження» між Мінськом, з одного боку, та Брюсселем і Вашингтоном, з іншого.

Щодо українського вектору, то відносини України та Білорусі тривалий час здійснювались на основі взаємовигідного партнерства під егідою СНД. Зміни почали відбуватись у 2005 р., коли між країнами намітилось певне похолодання взаємин, викликане заявами українського керівництва (зокрема, президента В. Ющенка та міністра закордонних справ Б. Тарасюка) про необхідність роботи з просування демократії та свободи в країні з недемократичними режимами (серед яких прозвучала саме Білорусь) та про підтримку білоруської опозиції. Це було сприйняте у Мінську як втручання у внутрішні справи незалежної країни.

Дослідження внутрішньої та зовнішньої політики Республіки Білорусь впродовж 1991–2005 рр. дозволяє зробити висновок, про те, що дана держава в особі її законодавчої та виконавчої влади, усвідомлюючи своє геополітичне та економічне положення між декількома сучасними центрами сили, намагалась вибудувати взаємовідносини з ними на засадах багатовекторності.

Водночас, як показує практика глобалізованого світу XXI ст., для успішної реалізації багатовекторної моделі розвитку країна повинна володіти значним економічним потенціалом і мати в наявності дружні відносини з усіма центрами

сили, на співпрацю з якими здійснюється орієнтація. Крім того, вона повинна користуватись авторитетом у своїх стратегічних партнерів і сприйматись ними як цікавий та необхідний партнер. В іншому разі існує значний ризик, що держави, які служитимуть своєрідним орієнтиром у такій моделі, сприйматимуть слабшого партнера винятково як об'єкт реалізації власної політики, власних інтересів та економічних устремлень, нехтуючи при цьому потребами, інтересами та прагненнями населення такої країни.

Крім того, постійне балансування між декількома країнами або їх об'єднаннями рано чи пізно неминуче поставить країну перед необхідністю обирати сторону, партнерство з якою носитиме справді стратегічний характер. Причому мотиви, які спонукатимуть зробити такий вибір можуть мати як внутрішнє, так і зовнішнє походження. Тому в сучасних умовах використання стратегії багатовекторного розвитку повинно здійснюватись на основі ретельно продуманої та належним чином обґрунтованої програми дій, яка гарантувала б врахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

Саме так сталося з Республікою Білорусь, яка прагнучи до багатовекторності, виявилась підштовхнутою однією з сторін (маємо на увазі ЄС) в сторону більш тісної співпраці саме з іншим партнером (в даному випадку, з РФ). В цілому, Білорусь змогла отримати для себе ряд пільг та преференцій від Росії, але опинилась в ситуації, коли подальше поглиблення участі в проекті Союзної держави загрожувало перетворити РБ з незалежної держави на своєрідний федеральний округ РФ з широкими повноваженнями.

Як показали подальші події, повернення до реальної багатовекторності в 2015–2020 рр. поставило Білорусію в ситуацію, коли вона зазнала нових політичних та економічних проблем

як з ЄС, так і з РФ. Щодо 1991–2005 рр., то за той час, використовуючи елементи багатовекторної парадигми розвитку, Республіка Білорусь спромоглась стабілізувати соціально-економічне становище та створити передумови для подальшого розвитку як незалежної європейської держави.

Використані джерела та література

1. Gross domestic product: Total and per capita, growth rates, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
2. Consumer price indices, annual. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
3. Основные направления социально-экономического развития Республики Беларусь на 1996–2000 годы. Минск: «Мисанта», 1998. 64 с.
4. Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-druzhbe-dobrososedstve-i-sotrudnichestve-mezhdu-rossiyskoy-federaciyey-i-respublikoy-belarus>
5. Договор об образовании сообщества России и Беларуси. URL: <https://soyuz.by/dogovor-ob-obrazovanii-soobshchestva-rossii-i-belarusi-utratal-silu-v-sootvetstvii-so-statey-70-chast-1-dogovora-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>
6. Договор о Союзе Беларуси и России. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-soyuze-belarusi-i-rossii-utratal-silu-v-sootvetstvii-so-statey-70-chast-1-dogovora-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva>
7. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года. Одобрена Национальной комиссией по устойчивому развитию Республики Беларусь 6 мая 2004 г. (протокол №11/15ПП). URL: <http://un.by/publications/thema/sustainabledevelopment/>